

České souvislosti Katyně

OSMDESÁT LET OD SOVĚTSKÉ HROMADNÉ VRAŽDY
POLSKÝCH ZAJATCŮ

Zajetí důstojníci a policisté nacházející se v táborech se pokoušejí pokračovat v kontrarevolučních aktivitách, vedou antisovětskou agitaci. Každý z nich pouze čeká na propuštění, aby se mohl aktivně zapojit do boje proti Sovětům. [...] Vzhledem k tomu, že všichni jsou zatvrzelými, nenapravitelnými nepřáteli státu, NKVD SSSR pokládá za nutné: [...] Záležitosti 14 700 [...] bývalých polských důstojníků, úředníků, statkářů, policistů, špiónů, četníků [...] a vězeňských dozorců [...] držených v táborech pro válečné zajatce projednat ve zvláštním režimu při aplikaci nejvyššího trestu – zastřelení.“

Z úryvku ze zprávy lidového komisaře vnitř (NKVD) SSSR Lavrentije Berija z 5. března 1940, která stála na počátku masové vraždy, jež později vešla do historie jako katyňský masakr, i dnes běhá mráz po zádech. K více jak čtrnácti tisícům zajatých důstojníků Berija přidal ještě dalších 11 tisíc Poláků, které sovětské bezpečnostní složky uvrhly po 17. září 1939 do vězení. S podobnou charakteristikou i je Berija navrhl zastřelit. Rozmáchlé podpisy vedoucích představitelů Sovětského svazu Stalina, Molotova, Vorošilova a Mikojana, kterými vyjádřili souhlas s Berijovým návrhem, definitivně stvrdily osud tisíců Poláků. Ortel byl vyneseno.

Začalo tak další dějství dramatu, na jehož počátku stálo napadení Polska nacistickým Německem 1. září 1939. Hitler měl přitom jistotu, že Sovětský svaz mu nezhatí plány. Garancí se stal pakt o neútočení z 23. srpna 1939, který nacistickému vůdci umožnil zahájit útok na východního souseda a Stalinovi zase vyřídil si s Polskem účty z doby polsko-bolševické války (1919–1921). Napadení Polska Rudou armádou 17. září 1939 Polákům definitivně zhatilo možnost klást odpor německé přesile. A jestliže Francie a Velká Británie váhaly s podniknutím rozhodných akcí, které by Polsku odlehčily, pak nyní od nich definitivně upustily.

JIŘÍ FRIEDL
historik

Franco, Stalin, Hitler, Mussolini a Pétain z papundeklu se potkali v Koblenzi 21. ledna 2017. Členové organizace Avaaz touto formou protestovali proti tamnímu setkání evropských lídrů krajní pravice.
Foto: Reuters

Do sovětského zajetí padlo čtvrt milionu polských vojáků. Většinu z nich Sověti propustili. V táborech v Kozelsku, Starobělsku a Ostaškově zůstali jen důstojníci a také příslušníci dalších uniformovaných sborů, zejména policie. Značné procento zajatců tvořili záložní důstojníci – a tedy příslušníci inteligence (advokáti, učitelé, soudci, lékaři, vysokoškolská pedagogové atd.), zkrátka elita národa. O tom, co se stalo v jarních měsících 1940 u Katyně, by se svět možná asi dlouho nedozvěděl, kdyby na masové hroby o tři roky později nepřišli Němci a nezahájili rozsáhlou exhumační akci. Skupina patologů svezena Němci z celé okupované Evropy potvrdila, že důstojníky postříleli enkavédisté. Na druhou stranu však světová veřejnost přijímala tyto zprávy s opatrností, neboť geobbelsovská propaganda byla známá svou prolhaností a vědělo se už o zločinech nacistů. Záběry na odkryté hroby zároveň dávaly odpověď na otázku, kterou si polská exilová vláda kladla už od roku 1941, kdy začala v SSSR budovat polské vojenské jednotky a marně pátrala po tisícičkách polských důstojníků, po nichž jako by se slehla zem.

Sověti obvinili Německo ze lži a tvrdili, že polské důstojníky mají na svědomí Němci. Západní spojenci sice znali pravdu a sovětská vina za tento zločin se stala veřejným tajemstvím, avšak mlčeli, aby si nerozhrněvali mocného spojence, kterého potřebovali ve válce udržet. Až v roce 1990 se Sovětský svaz ústy Michaila Gorbačova přiznal a zveřejnil příslušné dokumenty. Vyšlo přitom najevo, že další hromadné hroby jsou u Charkova a Tveru (ke druhému z jmenovaných měst se ostatně Němci za války ani neprobojovali), což potvrdily následné exhumace.

Dosud se sice nepodařilo najít hroby všech popravených v SSSR (oběti držené ve vězeních a táborech na Ukrajině a v Bělorusku). Slovo Katyň se však stalo společným jmenovatelem pro všechny oběti, o jejichž osudu rozhodla Berijova zpráva z března 1940. Katyň dodnes zůstává zásadním bodem v historickém myšlení našich severních sousedů, jehož význam posílila havárie prezidentského letadla u Smolenska – v době sedmdesátého výročí katyňského zločinu. Bylo by však omylem myslet si, že se nás netýká a že letošní výročí je třeba připomenout jen z povinnosti, protože se to tak sluší. Českých souvislostí s Katyní je víc, než si myslíme.

Dvojitý pohled profesora Hájka

Poté, co v dubnu 1943 Sovětský svaz odmítl, aby okolnosti smrti polských důstojníků vyšetřila zvláštní komise Mezinárodního červeného kříže, poslali Němci do katyňských lesů skupinu odborní-

**SOVĚTI OBVINILI
NĚMECKO
ZE LŽI A TVRDILI,
ŽE POLSKÉ
DŮSTOJNÍKY
MAJÍ NA SVĚDOMÍ
NĚMCI. ZÁPADNÍ
SPOJENCI SICE
ZNALI PRAVDU
A SOVĚTSKÁ
VINA ZA TENTO
ZLOČIN SE STALA
VEŘEJNÝM
TAJEMSTVÍM,
AVŠAK MLČELI.**

ků na patologii ze třinácti evropských zemí. Ocitli se mezi nimi i uznávaný profesor soudního lékařství na Karlově univerzitě František Hájek. Experti, včetně profesora Hájka, potvrdili, že Poláci byli zavražděni na jaře 1940. Stejně závěry Hájek zopakoval v řadě článků pro protektorátní tisk. Nedlouho po osvobození byl však kvůli své účasti při ohledání těl polských důstojníků zatčen a dlouho vyšetřován pro podezření z kolaborace. Ještě ve vazbě připravil knížku o Katyni, v níž vyjádřil souhlas se sovětskou verzí, tedy že Poláky zavraždili Němci – a že on i ostatní patologové pracovali pod nátlakem. Jak již zmínil přední odborník na české souvislosti Katyně Mečislav Borák, nelze vyloučit, že na změně názoru prof. Hájka měli zájem Sověti pro účely projednávání katyňského případu před soudním tribunálem v Norimberku. V podobné situaci jako Hájek se totiž ocitl i bulharský patolog Mark Antonov Markov, který dokonce o vině Němců v Norimberku vypovídal. Další důkazy ovšem obhajoba snadno vyvrátila, a tak katyňský případ byl v tichosti z jedné stažen.

Hájkův kolega z Katyně, italský patolog Vinzenzo Mario Palmieri, byl však k profesorovi shovívavý: „Odvolal bych asi i já, kdyby osvobození Neapole připadlo sovětským vojákům.“ Profesor Hájek se však stal kvůli svému pobytu v Katyni – přestože ještě několikrát vehementně opakoval, že Poláky zavraždili Němci – snadno vydíratelný. Pravděpodobně zde lze hledat příčiny, proč jeho jméno nacházíme pod pitevními protokoly například faráře Josefa Toufara nebo jiných obětí represí; režim potřeboval potvrdit svou verzi smrti, vyslovenou už před pitvou. Zúčastnil se také pitvy těla Jana Masaryka po jeho dosud nevyjasněné smrti.

Spisovatel František Kožík, povoláný protektorátními úřady, aby se zúčastnil zájezdu evropských spisovatelů do Katyně, se mohl naproti tomu pokusit využít své stylistické obratnosti a vyhnout se jasným soudům. Pokud psal o vině Sovětů, vkládal tato slova do úst ruským vesničanům nebo bývalému polskému premiérovi Leonu Kozłowskiemu, kterého Němci do Katyně také přivezli. V jiných článcích ovšem už nacházíme jednoznačné zmínky o „nové Evropě“ apod., i když těžko lze dnes posoudit, nakolik šlo o redakční zásahy bez autorova souhlasu, jak později Kožík tvrdil. I když Kožík odmítl vstoupit do protektorátní Ligy proti bolševismu (nesměl pak přednášet, jeho hry byly z divadel staženy a v rozhlase mohl vystupovat pouze anonymně) a zúčastnil se Pražského povstání, musel po válce čelit obvinění z kolaborace za to, že se zúčastnil zájezdu do Katyně. Kožík dostal zákaz literární činnosti na dva roky. Podobně jako profesor Hájek i on se zapojil do propagandistické kampaně,

jejímž prostřednictvím Sověti chtěli zpochybnit závěry vyšetřovací komise amerického Kongresu, jež v roce 1952 potvrdila vinu Moskvy. Svá tvrzení odvolal až v roce 1990, kdy se Sověti k zločinu přiznali.

Je-li řeč o Čechách, které ke katyňským hrobům přivezli Němci, pak je nutno zmínit, že podobnou výpravu zorganizovali i Sověti, když Katyň dobyli zpět. Přivezli sem zástupce zahraničních novin, mezi nimiž byl i americký Čech, korespondent Newyorských listů František Vašek. Tvrzení Sovětů, že zločin spáchali Němci, všichni přijali i vzhledem k tomu, že nikdo neměl důvěru ke goebbelsovské propagandě, jejíž tvrzení ohledně Katyně byla tehdy leckdy vnímána jako pokus způsobit rozkol v táboře Spojenců. Tentokrát však měla pravdu...

Po roce 1989 začaly v Československu a posléze České republice vycházet najevo další souvislosti, o kterých sice řada lidí tušila, ale netroufla si mluvit o nich v době komunistické totality nahlas. Přihlásili se svědci z řad bývalých vojáků wehrmachtu, kteří v roce 1943 měli možnost spatřit hroby na vlastní oči. Většina z nich pocházela z Těšínska – za války připojeného k Říši. Část zdejšího obyvatelstva (včetně zdejších Poláků) se po předchozím hrubém nátlaku a ve snaze zachránit své rodiny před nacistickou perzekucí nechala zapsat do seznamů občanů německé národnosti (tzv. volkslista), čímž získala podmíněně říšské občanství. S ním se však pojila i služba v německé armádě. Například Antoni Walica z Fryštátu, který tehdy sloužil u spojařů, vzpomínal, jak vítr roznášel po katyňském lese z otevřených hrobů polské bankovky.

Těšínsko díky tomu, že zde dodnes žije polské autochtonní obyvatelstvo, Českou republiku ještě víc spojuje s Katyní. Mečislavu Borákovi se podařilo identifikovat 485 obětí, které buď válka zastihla na Těšínsku (od října 1938 bylo součástí Polska), nebo se narodily na území dnešní České republiky. Takových bylo celkem 190, z nichž 169 pocházelo z Těšínska. Mezi oběťmi, které podle výše uvedených kritérií měly vztah k území dnešní České republiky, bylo 135 důstojníků polské armády, z nichž třetina sloužila u 4. pluku Podhalanských střelců, jenž byl posádkou v Těšíně. Většinu zavražděných představovali záložní důstojníci, tedy příslušníci inteligence. Z nich 99 zahynulo v Katyni, 33 u Charkova. Nejvíce obětí nacházíme mezi příslušníky policie, těch bylo 350. Převažovali mezi nimi Poláci z Těšínska, kteří v řadách policejních složek našli zaměstnání po připojení Těšínska k Polsku v říjnu 1938. Jejich těla se většinou ocitla v hromadném

Zde se jména zavražděných připomíná v Katyni jejich památku.

Foto: Reuters

hrobě v obci Mednoje nedaleko Tveru a skoro každá ves na Těšínsku má někoho mezi těmito oběťmi. Pět zavražděných nacházíme na tzv. ukrajinském seznamu NKVD, který zahrnoval 3435 jmen polských občanů z věznic na západní Ukrajině nebo v Kyjevě. Jejich těla pravděpodobně leží u Kyjeva a na jiných místech Ukrajiny. Dalších pět osob bylo popraveno porůznu v SSSR. Nejnovější seznam katyňských obětí se vztahem k území České republiky uvádí ještě 56 osob, které se pravděpodobně staly obětí sovětských represí, avšak okolnosti jejich smrti se nepodařilo zjistit.

Generál bez hrobu

Obětí s nejvyšší vojenskou hodností se vztahem k českým zemím byl divizní generál Rudolf Prich, narozený roku 1881 v Opavě. Sloužil nejprve v rakousko-uherské armádě a v roce 1919 vstoupil do armády polské. V září 1939 se podílel na obraně Lvova. Není známo, kde jsou jeho ostatky. Jeho jméno však figuruje na tzv. ukrajinském seznamu, z čehož vyplývá, že se ocitl v sovětském vězení a po 5. březnu 1940 byl zavražděn. K české národnosti se hlásil Kamil Rafał Sykora, narozený v roce 1892 v maďarském Pětikostelí (Pécs). V armádě sloužil jako proviantní důstojník a po zajetí se ocitl v táboře v Kozelsku, odkud příslušníci NKVD odváželi zajatce do Katyně.

Zajímavá historie se pojí s osobou Ludwika Szymańskiego. Pocházel z obce Rajcza ležící v okrese Żywiec (narozen v roce 1887) a na Jagellonské univerzitě v Krakově vystudoval medicínu. Za první světové války působil jako lékař v rakousko-uherské armádě, zúčastnil se mj. československo-polské války o Těšínské Slezsko v lednu 1919. Jeho dcera, žijící od konce druhé světové války v Třinci, patřila k zakladatelům Sdružení „Katyň“ v Československu. Ještě 23. listopadu 1939 poslal rodině dopis z tábora v Kozelsku. Jeho tělo identifikoval v dubnu 1943 dánský patolog Helge Tramsen, který si prostřelenou lebku vzal s sebou jako důkaz sovětských zločinů. Zřejmě z tohoto důvodu se Szymański neobjevil na německých seznamech. Až po roce 1989 se lebka dostala do Polska, kde genetické zkoumání potvrdilo, že skutečně patřila Ludwiku Szymańskému. Dnes spočívá v katyňské kapli v polní katedrále Polské armády ve Varšavě.

Je zřejmé, že Katyň se nás dotýká mnohem více, než bychom si mysleli. V hromadných hrobech skončily životy několika set lidí, kteří byli před válkou československými občany, narodili se v českých zemích nebo k nim měli jiný vztah. ■